

Деніжна С. О.

Культурологічні принципи технології евристичного навчання

У статті розглянуто культурологічні принципи, за якими розробляється технологія евристичного навчання.

Ключові слова: інноваційні педагогічні технології, технологія евристичного навчання, евристична ситуація культури.

Актуальність дослідження. За умов соціально-культурної трансформації, що передбачає зміни у формуванні ціннісних і світоглядних орієнтирів студентської молоді, відбувається набуття майбутніми фахівцями нової інтелектуальної якості. Прямування цими шляхами зумовлює потребу дослідження проблеми розкриття принципів, згідно з якими встановлюються нові взаємовідношення між людиною і світом, виявляється сутнісна ознака світогляду – людська універсальність, яка досягає вищого рівня свого вираження лише на засадах культури. Стає очевидним, що визначення культурологічної позиції майбутніх фахівців, нарощування їх інтелектуального потенціалу, а, отже, і розширення епістемологічного шару вищої освіти здійснюється при відтворенні духовних цінностей світової культури. Тому особливої значущості набуває розкриття ціннісних детермінант і культурологічних принципів технології евристичного навчання у вищих навчальних закладах.

Аналіз попередніх наукових праць і узагальнення результатів досліджень щодо культурологічних орієнтирів інноваційних технологій показав, що слід наголосити на доцільності побудови простору освіти як моделі соціокультурного простору, в якому здійснюється формування «людини-культури» (В. Біблер), здатної до самореалізації і продуктивної діяльності з відтворення культурного середовища. Пропонована ідея ґрунтується на концептуальних положеннях В. Біблера, М. Кагана, У. Еко, К. Леві-Строса, Е. Левінаса, Ж. Ліюгара, М. Мамардашвілі. Згідно з думками вчених, основний *принцип побудови «архітектоніки» освітнього простору* – це педагогічно організований процес спілкування, який розглядається як явище культури і спосіб її існування. Осягнення численних граней культурного універсуму, точок стику різних розумів має здійснюватись за умов створення таких культурних ситуацій, які дозволяють охопити цілісність і плюралістичність світу культури, його ба-

гатовекторність і багатоаспектність. Для прикладу: культурні ситуації типу «точки інтенсивності» (М. Мамардашвілі), «точки подиву» (В. Біблер), «точки фіксації» (М. Булгаков), «ефект відстані» (Е. Левінас), які створюються у процесі «міжкультурних діалогів».

Проте у педагогічній літературі залишаються не повністю розкритими культурологічні принципи, які задають сутнісний смисл культурологічній епістемології, виступають підставою для розробки технології евристичного навчання.

Актуальність проблеми дослідження зумовлена необхідністю розкриття культурологічних принципів, за якими відбувається розробка технології евристичного навчання, зорієнтованої на розвиток пізнавальної активності та продуктивного мислення студентів, цілісне опанування ними простору культури.

Мета наукової роботи – теоретичне обґрунтування та висвітлення культурологічних принципів евристичного навчання та технології їх впровадження у процес фахової підготовки студентів у вищих навчальних закладах культури і мистецтв.

Світосприймання навколишньої дійсності, поринання особистості в усе побачене, почуте, промовлене надає можливість використання численних глибинних ситуацій, людських долі і характерів, заглиблення у світ культурних смислів, які слід «прожити» і спроектувати студенту як суб'єкту спілкування. Створення моделей, що передбачає їх трансформацію у процесі

пошуку «знаку» цих моделей у різних сферах культури, сприяє багатовимірному відчуттю особистості, формуючи у неї уявлення про знання як простір єдиної загальнолюдської культури.

Отже, процес інтелектуального пошуку має здійснюватись на основі *принципу моделювання образу світу* і передбачає освоєння індивідуального простору (як зовнішнього, так і внутрішнього) та простору полікультурного (взаємодія між суб'єктами спілкування з широким спектром інтерпретацій текстів і образів), що здійснюється на засадах діалогу як актуального творчого процесу.

Функціонування *принципів діалогічності та полілогічності* у процесі пізнання світу культури підтверджує значимість культурологічного підходу до підготовки майбутніх фахівців. Важливість такого підходу полягає в розширенні «горизонту» пошуків до культурно-філософського масштабу. З цього приводу на увагу заслуговують міркування М. Бахтіна, А. Гуревича, М. Кагана, Г. Кнабе, Ю. Лотмана, позиції яких об'єднувало прагнення встановити взаємозв'язки між вищою освітою та історією і теорією культури.

Тому на відміну від традиційної адаптації до наявного соціуму, сучасна культуротворча вища школа надає своєму випускнику адекватне розуміння полікультурної ситуації, що склалася в суспільстві, формуючи здатність вільно орієнтуватися в ній, діяти, розвиваючи універсальні здат-

ності людини (у т. ч. – уявлення, уяву, асоціативно-образне і творче мислення, емоційно-чуттєву сферу, цілісність світорозуміння), збагачуючи духовний досвід через культуротворчу діяльність її нових тенденцій і новоутворень.

Тому слід звернути увагу на рельєфний вияв загальної закономірності, суть якої полягає у прямій залежності соціальної історії від тенденцій розвитку світової культури. Так, вплив на особистість художньої творчості, сприйняття морально-естетичних ідеалів і норм суспільства, що сформувалися засобами мистецтва, значною мірою визначили становлення і розвиток «подійного тексту» соціальної історії. Ця закономірність стала характерною рисою часу, одним з найважливіших атрибутів нових педагогічних систем: у мистецьких текстах виявляються соціологічні, політичні, релігійні, психологічні, філософські доміанти культури. У цьому смислі у наукових працях йдеться про «поетику культури», «соціальну поетику мистецтва», «семіотику поведінки», «поетику життєбудови», які відображають взаємопроникнення різних «рядів культури».

Викладання дисциплін культурологічного циклу передбачає наявність кількох цілей для осмислення:

- зрозуміти як здійснюється зміна культурних парадигм,
- осмислити рефлексію художньої культури над собою – розмежувати і зіставити теоретичні декларації художніх течій і на-

прямів з їх творчою практикою, тобто виявити мікропроцеси динаміки художньої свідомості;

- описати і графічно позначити культурні епохи, розкрити культурно-семантичні коди і «прочитати» відомих митців як тексти культури;

- встановити у культурних контекстах, явлених мистецькою творчістю, своєрідний «герм» для процесів, що відбуваються у світовій культурі.

Відновлення історичного вектору евристичного навчання за умов відтворення цінностей культури ґрунтується, перш за все, на іманентних - власно художніх, внутрішньокультурних закономірностях. Тут відкриваються можливості реалізації *принципу нового історизму – принципу «зворотного історизму»*.

Розглядаючи особливості пізнавальних процесів по-вертикалі, необхідно розмірковувати, виходячи не з ідеї поступовості історичного процесу, його фіналістської передбаченості, а з специфіки сучасного культурного явища шляхом заглиблення в його культурно-історичні джерела, опановані традиції і зразки, рухаючись «назад» по осі часу, «розкопуючи» глибинні пласти тексту. Власно в цьому і полягає *принцип «археології гуманітарних наук»*, яким апелює М. Фуко; тут герменевтичний аналіз вихідного тексту слугує цілям його історичного вивчення, не нав'язуючи своєму предмету ніяких зовнішніх атрибутів, які не містяться у самому тексті. Через фено-

менологічні штудії вихідного тексту – виявлення схованих цитат і алюзій, парафраз і контамінацій, різноманітних культурно-історичних мотивів і асоціацій – реконструюється творчий історико-культурний процес як інтертекстуальна культурна інтеграція, в котрій взаємопроникають численні традиції, стильові принципи, мистецькі зразки, засвоєні автором – з різним ступенем творчої трансформації з сучасного або історичного контексту культури.

Визначальним чинником поширення горизонтального вектору пізнання культури є збільшення багатоманітних зв'язків у культурі в цілому. Як відомо, на зміну галузевій культурі приходить культура «мозаїчна».

Багатоскладність, суперечливість і «калейдоскопічність» сучасної культурної сфери впливає на взаємодію художніх системи і, безперечно, призводить до певних змін у культурологічному навчанні студентів.

До об'єктивних причин, котрі обумовлюють необхідність модифікації процесу, що розглядається, варто віднести ускладнення чуттєвої реальності сучасного буття, тих його елементів, які виступають основними конструктивними елементами формотворення і елементами естетичної гармонізації світу. Це нові фізичні матеріали, нові джерела кольору, світла і звуку, елементи статичних і кінематичних систем, проєкційні ефекти, елементи просторово-часових систем, технічних і наукових

структур, елементи нової візуальної реальності, елементи нових системотворних зв'язків між різноякісними явищами. Вони утворюють безпосередню чуттєву реальність буття і свідомості сучасної молоді, «світ сучасної людини», і у аспекті його естетичного освоєння – найважливішу передумову нового світобачення, задоволення якого (навіть стихійне) може виступати могутнім стимулом «передислокації» видів мистецтва, його художніх форм.

На другому полюсі відповідні процеси виражаються у видозміненні суб'єктивного чинника культури – трансформації способів і рубежів сприймання та створення художніх зразків. Відбувається зміна попередніх границь культурного професіоналізму, які слугували основою для абсолютизованої локалізації того чи іншого виду творчої діяльності. З одного боку, вони «розмиваються» потоками масової художньої творчості, з іншого, – навпаки, виникають нові суміжні види професій, соціальна значимість яких визначається ствердженням невідомих раніше інтегрованих різновидів мистецтва.

Як наслідок зазначених чинників все рельєфніше виступає «змішання контурів» видів мистецтва і художніх творів. Особливого значення набувають саме «порубіжні» та «гібридні» зони мистецької діяльності і науково-технічної творчості, між поняттями, структурами і змістовим наповненням яких зникають чітко визначені границі. До таких належать художнє конс-

труювання речей, художня і комп'ютерна фотографія, аудіовізуальне мистецтво, промислова і комп'ютерна графіка. У світі музики все частіше з'являються нові відкриття, створюються модернізовані зразки на стику мистецтв і науки, які свідчать про появу важливих ознак оновлення всієї художньої сфери (явище філотаксису, що потребує об'єднання біології, математики і мистецтва, люмодинамічний живопис, сполучення світло- й кольорової музики та повітряного і водяного середовища). Це обумовлює необхідність підготовки фахівців широкого профілю і відповідного реформування навчальних планів і програм.

Загальним наслідком розглянутих ситуацій є прогресуюча нестабільність, динамізація художньої сфери, котра відображає посилення процесу децентралізації локальних художніх явищ. Значне збільшення кількості самостійних «видів» культурної діяльності свідчить про зростання складності і диференційованості естетичної чуттєвості сучасної людини.

Розширення горизонтів суб'єктивної чуттєвості людини, що виражається як в її універсальності, так і у появі нових типологічних форм чуттєвості, котрі виникли у процесі діяльності, зафіксовані у спогляданні та об'єктивовані у художніх уявленнях суспільства, є соціально-психологічним підґрунтям, на якому відбувається процес видотворення у мистецтві – виникнення певних стереотипів художньої діяльності на конкретному матеріа-

лі: звуці, камені, слові тощо. Подібний взаємозв'язок сприймання з видотворенням дозволяє стверджувати, що проникнення реципієнта у світ культури забезпечується його освітою і розумінням законів культури і мистецтва. Тут виявляється важлива роль модернізованого виду творчості в організації світосприймання.

За теперішнім часом естрадне та індустріальне мистецтво, кіно, архітектура, реклама – це такі мистецтва, в яких безпосередньо суспільна форма їх буття помножена на розкриті багатоеlementність художньої форми, на складність сучасної дії кольору, світла, звуку, голосу, думки, зображення, руху, пластики, простору, матеріалу, фактури, технічних структур, яке допускає існування великого «кола визначеності» і пов'язаного з ним простору для естетичного почуття.

Отже, функціональний плюралізм і контрастність сучасної культурної практики знаходять відповідність у чуттєво-предметній конкретності світу, на якій ґрунтується нині інтелектуальний пошук. З цих позицій пропонується **технологія евристичного навчання**, що має на меті конструювання студентом особистісного смислу, цілей та змісту процесу пізнання світу культури і самопізнання. Праобразом даної технології є «Сократівський діалог», застосування якого реалізує шлях набуття нових знань у процесі взаємодії співрозмовників шляхом питань і міркувань.

Серед провідних ознак технології евристичного навчання слід відзначити спрямованість на активізацію продуктивного мислення, а саме: створення студентом освітнього продукту, що включає дві рівнозначні складові – матеріальну (матеріальні продукти культурної діяльності студента у вигляді суджень, текстів, малюнків, виробів) та особистісну (зміна особистісних якостей студента, котрі розвиваються в процесі мисленнєвого пошуку).

У зв'язку з тим, що технологія евристичного навчання реалізує особистісно-зорієнтований підхід до навчального процесу, то логіка інтелектуальних дій і специфіка мисленнєвих операцій випереджаються принципами (поряд з розглянутими світоглядними детермінантами), спрямованими на активізацію індивідуальних актів свідомості студента і прояв його особистісних міркувань у процесі евристичного пошуку. До цієї групи відносяться принципи: особистісного цілепокладання студента; вибору індивідуальної освітньої траєкторії; продуктивності навчання; первинності освітньої продукції студента над загальноновизнаними стандартами; ситуаційності та непрямого навчання; інтелектуальної рефлексії.

Застосування особистісно-зорієнтованого підходу згідно з окресленими принципами передбачає виконання наступних інтелектуальних дій:

– конструювання знань у певній сфері реальності, спираючись на власний освітній

потенціал, освітнє середовище та евристичну технологію діяльності;

– порівняння отриманого продукту з культурно-історичними аналогами (витвори мистецтва, словесності, прикладної творчості; наукові способи вирішення задач; версії, гіпотези);

– доопрацювання продукту, його удосконалення.

Особливої значущості у цьому процесі набуває особистісне зростання студента (його знань, досвіду, здібностей).

Для досягнення продуктивного мислення варто сформулювати певні особистісні якості, котрі класифікуються дослідниками за групами:

1) креативні (натхненність, інтуїція, неординарність, винахідливість, відчуття новизни, схильність до ризику, прогностичність);

2) когнітивні (допитливість, проникливість, кмітливість, аналітичність, здатність до наукового пошуку);

3) організаційно-діяльнісні або методологічні (цілепокладання, спланованість, варіативність дій, комунікативність, рефлексивність).

Структуру технології евристичного навчання складають технологічні елементи, унаочнені на рисунку 1.

Рисунок 1. Структура технології евристичного навчання

Ключовим елементом технології евристичного навчання є освітня *евристична ситуація*, що виступає альтернативою традиційного навчання. Її застосування має на меті досягнення студентами особистого освітнього результату (ідей, проблем, версій, схем, дослідів). Відзначимо, що евристична ситуація — це ситуація освітньої напруженості, що виникає спонтанно або організовується викладачем. Освітній продукт цієї ситуації є непередбачуваним, викладач задає проблему в ситуації, розкриває технологію діяльності, супроводжує діяльність студентів, але не визначає заздалегідь конкретних освітніх результатів.

До способів створення напруженості належать: організація викладачем ситуації інтелектуальної напруги, що мобілізує волю зусилля та активізує розумову діяль-

ність студентів; актуалізація протиріччя, що виникає спонтанно; виклад різних точок зору на одне питання; розгляд різних аспектів функціонування культурних явищ; спонукання до висновків з реальної ситуації, зіставлення фактів; порушення сталих норм освітньої діяльності, застосування нестандартних методів і форм пізнання, зорієнтованих на розвиток евристичної думки.

Евристична освітня ситуація допускає відкрите, незакінчене вирішення головної проблеми, що стимулює студентів до пошуку можливостей інших варіантів і способів розв'язання, до вивчення об'єкта пізнання на іншому рівні (предметному, загальнопредметному, метапредметному). Найбільш продуктивною в евристичному відношенні є та освітня ситуація, в якій викладач виступає як учасник, а проблема, що вирішується, є для нього не навчальною, а реальною і розв'язується на рівноправних позиціях зі студентами. Результати такого навчання є ефективними і відповідають суті евристики.

Конкретизуючи сутність інноваційної технології евристичного навчання, що призвана практично реалізувати культурологічні принципи, доцільно наголосити на її ролі у розвитку самостійності особистості в процесі пошукової діяльності.

Специфіка евристичній ситуації культури полягає у виникненні знання-думки, що є живим станом розуму особистості, тим смислом і розумінням, котрий виникає

у свідомості в результаті власних зусиль, індивідуального творчого акту. Знання-думка — це відкриття нових ідей, себе і свого місця в житті, картини власного культурного світу, самоідентифікації особистості із зовнішнім світом, котрий ніколи не перестає бути власним твором. Тому актуальним є розвиток майбутніх фахівців як суб'єктів інтерпретації.

У цьому процесі неабиякого значення набуває створення евристичних ситуацій-думки, або ширше — ситуацій культури, що призводить до прирощування знань-думок у свідомості всіх учасників діалогу. У таких культурних ситуаціях кожний із співучасників діалогічної взаємодії займає позицію, що вимагає самостійного набуття знань і народження знання-думки у процесі вирішення складних філософсько-культурологічних проблем. Це, насамперед, ситуації сумніву, котрі виникають як початок нової думки при запереченні старої під час діалогічного зіткнення різних позицій, міркувань, точок зору. Підґрунтям для філософських роздумів є також культурна ситуація «точок інтенсивності», що передбачає вирішення вічних проблем життя і смерті, власного «я» і «я» іншого, свободи і необхідності, любові та ненависті, а також ключових проблем культури, окремих творів і культурно-історичних подій.

Зауважимо, що існуюча практика викладання культурологічних дисциплін використовує «лінійно-історичний» підхід.

Метод «точок інтенсивності» передбачає детальне вивчення одного феномена, через пізнання якого розкривається вся культурна цілісність. Це означає залучення учасників ситуацій до ліній сполучення думок у певній культурі, до силових ліній напруження думки. Метод діалогічного спілкування навколо «точок інтенсивності» дозволяє не тільки зекономити навчальний час, а і поєднати зміст знання з думкою, що є його джерелом.

На увагу заслуговує ситуація у вигляді питання «покинутого», діалогічний смисл якого полягає в існуванні «іншого», а також в необхідності відповіді власного «я», знаходженні власної сутності, самосвідомості «я» як учасника діалогу. Даючи відповідь, «я» стає відповідальним за думку, вчинок, за свою відповідь, тобто розкриває власний внутрішній світ. Адже, між питанням і відповіддю завжди є розрив у часі і напруга чекання, котра є часом напруження думки і зародження свого «я». Упродовж чекання на віддалену відповідь актуалізується теперішнє, а саме: у теперішньому живе думка і «я». Відтак, будь-який тип питання і відповіді актуалізується «вічними питаннями», а «я» — питаннями «покинутого», бо в останньому випадку людина постає перед світом, за який вона відповідає.

Таким чином, репрезентований рівень евристичного навчання виконує функцію смислового центру, локалізуючи культурну ситуацію, поєднуючи в собі культурно-

історичні дії в «по-дію», і тим визначає напрямок трансформації решти елементів системної цілісності культури. У результаті метаморфоз будь-який елемент може виявитись «сильнішим» і створити новий смисловий центр. У процесі смислотворення і виникнення нових смислових відношень реалізується себетотожність людини, її особистісної свободи від постійно мінливих ситуацій, що призводить до самовизначення суб'єкта. Творче розуміння ситуації вибору проявляється в «альтернативному мисленні» - в усвідомленні можливості різних інтерпретацій тексту зразків культури.

Підкреслимо, що цілісність інтерпретації предметів культури визначається суб'єкт-об'єктною єдністю «роздвоєної» людини і невинного розгортання її сутнісних сил у процесі філософської рефлексії. Внаслідок цього особистість розвивається як суб'єкт, об'єкт і суб'єкт-об'єктна єдність, залишаючись незмінною як джерело культури. У такому русі міститься розв'язка інтерпретаційної свободи, досягнення вищих цінностей, реалізація духовно-творчого потенціалу особистості.

Таким чином, технології евристичного навчання виступають:

- дієвим поліфункціональним засобом культурологізації освітнього процесу, що сприяє: формуванню інтегрованих знань про світ, людину та цінності, притаманні інформаційному суспільству; активному включенню студентів до творчого пошуку

способів вирішення проблем сучасного культурно-цивілізаційного розвитку і суспільного життя; залученню майбутніх фахівців до створення інновацій на стиках наук;

- послідовною системою дій викладача, спрямованих на впровадження інновацій у педагогічну практику;

- моделлю педагогічної сумісної діяльності щодо проектування, організації та проведення освітнього процесу з впровадження інновацій і забезпечення умов для їх реалізації;

- практичним інструментарієм, що передбачає застосування новітніх засобів для реалізації інноваційних моделей навчання студентів, комплексного вивчення об'єктів пізнання;

- своєрідним організатором взаємодії різних систем знань, впровадження якої має забезпечити: формування творчої самостійності студентів при евристичній діяльності; розвиток у них продуктивного мислення; активізацію інноваційного потенціалу; виховання креативної особистості майбутнього фахівця, зорієнтованої на перетворення навколишньої дійсності, становлення його як суб'єкта культуротворчості.

При визначенні перспектив наукового пошуку щодо розробки і впровадження інноваційних технологій в освітній процес ВНЗ слід наголосити на необхідності наукового обґрунтування та опрацювання комплексних проектів з інноваційного розвитку вищої школи, входження освіти у

світовий інноваційний простір. Практична реалізація висловленої позиції потребує концептуального осмислення й освоєння фундаментальних розробок з проблем розвитку інноваційної діяльності у ВНЗ. Конкретизація цих проблем у спеціальних дослідженнях має збагатити вищу школу науково обґрунтованими рекомендаціями, інформаційним і методичним забезпеченням щодо організації новітніх освітніх систем, застосування сучасних проєктів і технологій підготовки майбутніх фахівців з урахуванням особливостей їх функціонування як у інноваційному просторі освіти, так і культурному універсумі в цілому.

Література

1. Дмитриенко Т. А. Профессионально-ориентированные технологии обучения в системе высшего педагогического образования : дис. ... канд. пед наук : 13.00.05 / Т. А. Дмитриенко. - М., 2004. – 165 с.
2. Тюрина Л. А. Культуротворческие технологии как фактор формирования досуговой культуры молодежи : дис. ... канд. пед наук : 13.00.05 / Л. А. Тюрина. - Тамбов, 2007. – 158 с.
3. Шабунина В.А., Демидова А.П. Инновационные технологии в образовании и воспитании: Учебно-методическое пособие / В. А. Шабунина, А. П. Демидова. – М. : Изд-во РГАУ-МСХА им. К. А. Тимирязева, 2009. – 352 с.

В статье рассматриваются принципы, в соответствии с которыми разрабатывается технология эвристического обучения.

Ключевые слова: инновационные педагогические технологии, технология эвристического обучения, эвристическая ситуация культуры.

The article deals cultural view principles which technology of the heuristic teaching is developed in accordance.

Key words: innovative pedagogical technologies, technology of heuristic study, heuristic situation of culture.